

О. Новак

м. Переяслав-Хмельницький

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНИХ
ІННОВАЦІЙНИХ ШКІЛ**

Анотація. У статті аналізуються особливості використання педагогічних технологій у навчально-виховному процесі сучасних інноваційних шкіл; розкриваються методика і зміст навчання в українських та зарубіжних авторських школах.

Ключові слова: технологія, педагогічна технологія, авторська школа, авторські технології навчання, Школа Завтрашнього Дня, Школа самовизначення, підготовка майбутніх учителів.

О. Новак

**ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ
СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ШКОЛ**

Аннотация. В статье анализируются особенности использования информационных технологий в учебно-воспитательном процессе современных инновационных школ; раскрываются методика и содержание обучения в украинских и зарубежных авторских школах.

Ключевые слова: технология, педагогическая технология, авторская школа, авторские технологии обучения, Школа Завтрашнего Дня, Школа самоопределения, подготовка будущих учителей.

O. Novak

PECULIARITIES OF USING EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS MODERN INNOVATIVE SCHOOLS

Annotation. The paper analyzes the features of using educational technology in the educational process of modern innovative schools; disclosed methods and content of education in Ukrainian and foreign copyright schools.

Key words: technology, educational technology, art school, copyrights technology training, school tomorrow, school self, preparation of future teachers.

Постановка проблеми. Зміни у політичному, економічному й соціальному житті суспільства, будівництво демократичної держави потребують кардинальних змін у багатьох галузях людської діяльності. За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, і, відповідно, розпочався складний процес її модернізації з урахуванням потреб сучасного інформаційно-технологічного суспільства. Інтеграція України в Європейський світовий простір актуалізує завдання підготовки нової генерації вчителів, які добре володіють інноваційними педагогічними технологіями та забезпечують високу якість навчання і виховання учнів у сучасних інноваційних закладах освіти. Упроваджуючи інноваційні педагогічні ідеї, авторська школа має значні можливості для впливу на суспільні уявлення щодо освітніх пріоритетів, розширення творчого кругозору вчительського загалу, удосконалення системи вищої та середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі дослідженням феномену авторської школи займалися вітчизняні та зарубіжні науковці С. У. Гончаренко, Н. П. Дічек, Л. М. Калініна, Н. М. Островерхова, Н. С. Побірченко, О. В. Попова, М. М. Поташник, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Г. К. Селевко, О. М. Тубельский, Є. М. Хриков. Т. В. Цирліна, Е. А. Ямбург та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей використання педагогічних технологій у навчально-виховному процесі сучасних інноваційних шкіл.

Виклад основного матеріалу. Провідною тенденцією початку III тисячоліття прогресивна спільнота називає розвиток високих технологій у різних галузях науки, техніки, виробництва і, як результат, насиченість соціального та матеріального середовища людини високотехнологічними продуктами. Термін «технологія» стає дедалі всеосяжним і в наш час він уже вийшов далеко за межі галузі свого первинного впровадження - масового матеріального виробництва. Вимоги до якості освіти випускника вищого навчального закладу висуває насичене технологіями суспільство, а це вимагає кардинальних змін у практиці організації освітнього процесу з метою створення якнайсприятливіших умов для саморозкриття, саморозвитку й самореалізації особистості. Передовим педагогічним досвідом доведено, що одним із ефективних шляхів розв'язання даної проблеми є впровадження передових педагогічних технологій в практику роботи сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

Зазначимо, що термін «педагогічна технологія» з'явився ще в 30-ті роки минулого століття в США, коли були створенні перші програми аудіовізуального навчання і являє собою: певну системну сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, що використовуються для досягнення педагогічної мети (за М. В. Кларінім); змістова техніка реалізації навчального процесу (за В. П. Беспалько); процес досягнення запланованих результатів навчання (за І. П. Волковим); система функціонування всіх компонентів педагогічного процесу, побудовану на науковій основі, запрограмовану в часі та просторі, що приводить до намічених результатів і розглядає педагогічну технологію як багатовимірне, системне поняття (за Г. К. Селевко); система раціональних способів досягнення поставленої мети, наукове організування навчально-виховного процесу, що визначає найбільш раціональні та ефективні способи

досягнення кінцевих освітньо-культурних цілей (за О. Пехота) [5, с.22]. Таким чином, коли мова йде про цілісне формування особистості дитини як абсолютну педагогічну мету, педагоги повинні включити цю дитину в таку спеціально створену систему життєдіяльності, яка б на основі певної домінуючої педагогічної ідеї забезпечувала оптимальне поєднання зазначених особистісних, інструментальних і методологічних засобів освітнього процесу. Тобто, для вирішення намічених педагогічних завдань викладач повинен побудувати своєрідну комплексну політехнологію.

Найвдалішим прикладом такої політехнології є діяльність авторських шкіл. Не важко зрозуміти: якщо вузькопредметна інноваційна педагогічна технологія включає учня в нетрадиційні способи засвоєння знань лише в обмеженому полі конкретної дисципліни, то система авторської школи охоплює різні сторони його буття.

Зазначимо, що поняття «інноваційна школа» і «авторська школа» до наукового обігу запроваджено у 80-90-х рр. ХХ ст. Російський дослідник М. М. Поташник у книзі «Інноваційні школи Росії: становлення і розвиток» під інноваційними школами розуміє «освітні навчальні заклади, що створені на основі системних нововведень (у меті, змісті освіти, технологіях, організації навчально-виховного процесу і, природно, на основі нової системи управління) [10, с. 24]. І. М. Дичківська зазначає, що «інноваційна школа – це навчально-виховний заклад, діяльність якого побудована на оригінальних(авторських) ідеях і технологіях. Являє собою нову освітню практику (взагалі або для конкретних умов) [2, с. 339]. У словнику «Професійна освіта» поняття «авторська школа» трактується як оригінальна загальнопедагогічна, дидактична, методична чи виховна система, опрацьована з урахуванням надбань науки (педагогіки, психології, вікової фізіології тощо, вітчизняного та зарубіжного досвіду, яка реалізується під керівництвом чи за участю її автора (авторів), принаймні в одному навчальному закладі. Як правило авторська школа є іменною (наприклад школа В. О. Сухомлинського) [11, с.9].

В «Українському педагогічному словнику» С. І. Гончаренка зазначено, що «авторська школа – це феномен інноваційної освітньої практики в Україні в кінці ХХ ст., експериментальна освітня установа, діяльність якої будується на основі провідних психолого-педагогічних і організаційно-управлінських концепцій, що розроблена одним педагогом або авторським колективом» [1, с.14]. В «Енциклопедії освіти» науковець О. Я. Савченко термін «авторська школа» тлумачить як навчально виховний заклад, в якому реалізується нова педагогічна система, розроблена конкретним педагогом чи творчим педагогічним колективом, виникнення яких пов'язане з гострими потребами вдосконалення освітньої практики, із соціальною затребуваністю певних ідей щодо навчання, виховання і розвитку дітей [4,с.8-9].

Н. М. Островерхова зазначає, що авторський заклад освіти у системі інших виступає як форма реалізації соціальних перетворень та суспільних відносин, покликаний забезпечити сприятливі умови для реалізації і самореалізації суб'єктів навчально-виховного процесу; інтелектуального, морального, емоційного та фізичного розвитку учнів; формування їх світогляду, гуманних та демократичних відносин на основі загальнолюдських цінностей [6, с. 34].

Російський дослідник Г. К. Селевко пропонує авторською школою вважати такий навчально-виховний заклад, діяльність якого побудована на оригінальних (авторських) ідеях і технологіях і являє собою нову освітню практику (або взагалі, або для даних умов) [12, с.63]. Досліджуючи загальний аспект поняття «авторська школа», Н. С. Побірченко зазначає, що авторська школа – це гуманістичний навчально-виховний заклад, ідея створення якого належить педагогу творцю, який розробив і поклав в основу його діяльності власну концепцію розвитку школи, основою якої є тріада дитина – вчитель – батьки, що забезпечує ефективне функціонування і стабільні позитивні результати [9, с. 33-37]. У педагогічній публіцистиці іноді про авторську, або, як її ще називають, інноваційну школу, говорять, що це школа, яку самі вчителі вигадали для себе і своїх учнів.

Особливу роль авторські школи відіграють на сучасному етапі перетворення суспільного устрою, вони шукають нові шляхи та способи розвитку освіти, відкривають нові цілі, розробляють зміст освіти, випробовують нові технології. Сучасні авторські школи (загальноосвітня школа, ліцей, коледж, гімназія) виникають на базі звичайних масових шкіл, глибоко розробляючи та реалізуючи на оригінальній технологічній основі ту чи іншу зі своїх функцій.

Ідея освітнього колективу створити авторську школу може бути найважливішим стимулом до самоосвіти та самовдосконалення кожного її члена. Це вимагає від педагогічного колективу вирішення нових інформаційних, комунікативних та організаційних завдань. Педагогічні колективи авторських шкіл на чолі з їхніми засновниками розробляють та впроваджують нові освітньо-виховні моделі, новий зміст, методи, форми, засоби навчання, виховання й менеджменту; продукують та апробують нові педагогічні системи й технології; розгортають широку експериментальну діяльність. Колективний, груповий та індивідуальний пошук авторського (творчого і самобутнього) розв'язання цих завдань означає шлях переходу на новий рівень продуктивної діяльності цілісних освітніх систем. Головний стимул їх розвитку – вивчення результативності своєї праці за показниками входження випускників у наступні освітні системи або в суспільне виробництво та пошуки покращення цих результатів [7, с. 18].

Сутністю авторської школи є її принципово експериментальний характер, що може знаходити своє вираження у пошуку нових, відмінних від існуючої практики цілей освіти, нового змісту освіти при збереженні його традиційних цілей, нових педагогічних технологій при збереженні існуючих цілей і змісту, нових форм організації навчального процесу вихованого колективу

Авторські школи можуть розвиватися за певних умов: наявність оригінальної ідеї, яка дає змогу досягти вагомих результатів діяльності; забезпечення її оригінальним змістом, засобами, формами та методами

реалізації; підбір висококваліфікованих, професійно підготовлених учительських кадрів, спроможних творчо розв'язувати різноманітні педагогічні завдання; розробка авторських навчальних планів і програм, що відображають особливості авторської школи, її профіль; підготовка авторських навчальних посібників, підручників, кабінетів, лабораторій; створення авторських традицій, які властиві саме даному навчальному закладу, що акумулює накопичений педагогічний досвід [7, с. 17-18].

Авторська школа може виникнути на основі вироблення оригінальної концепції освіти. Концепція – певний засіб розуміння, тлумачення будь-якого предмета, явища, процесу або основна точка зору на предмет, явище, керівна ідея для їх систематичного розгляду. Концептуальна модель реалізує гуманістичну, особистісно-орієнтовану ідею, яка відрізняється принципово іншим розумінням ролі вихованця. Міра розвитку дитини стає мірою якості роботи педагога-вихователя та всієї педагогічної системи в цілому. Учень дійсно стає суб'єктом свого розвитку, педагоги забезпечують повноцінне проходження кожного вікового етапу: дитинства, отрочтва, юності відповідно до його індивідуальних, психофізіологічних особливостей. Повага до особистості дитини, її достоїнств, особистісних цілей, запитів, інтересів, створення сприятливого середовища для її самовизначення та самореалізації - неодмінні умови діяльності навчальних закладів нового типу [7, с.17-18].

Створення нової технології, як правило, зумовлене незадоволенням результатами навчання і виховання, а також неефективністю педагогічної діяльності як розвивального чинника. Розробленню нової технології передують нові потреби (цілі) суспільства, наукові відкриття або результати наукових досліджень. Вихідним матеріалом для розроблення технології є теорії, концепції. На основі однієї теорії навчання можуть поставати різні технології.

Отже, авторські педагогічні технології – це технології, розроблені педагогами-практиками, в яких у різних варіантах поєднано адекватні змісту і цілям різнорівневого і різнопрофільного навчання структурно-логічні,

інтеграційні, ігрові, комп'ютерні, діалогові, тренінгові технології. Кожна авторська шкільна технологія – це певною мірою невелике педагогічне відкриття, яке потребує систематичного вивчення. У педагогічній практиці відомі технології авторських шкіл: А. М. Тубельського в Москві, авторської школи-комплексу М. П. Гузика в Одесі, приватної авторської школи М. Чумарної у Львові тощо.

У контексті нашого дослідження зупинимося на деяких характерних прикладах вітчизняного і зарубіжного досвіду діяльності авторських шкіл. Школа М. Чумарної створювалася як науково-методична лабораторія, концепція якої передбачає вивчення історії рідного краю на казковому, міфологічному, фольклорному матеріалі. Школа має трьохступеневу структуру, гуманітарний та природничий матеріал [7, с.19].

Полтавська авторська національна школа № 37 (директор О. І. Вовк) діє в такому статусі з 1992 р. та є одним з найперших і найвідоміших у регіоні експериментальних майданчиків для апробації сучасних педагогічних технологій. Головною метою школи є розвиток особистості учнів і вчителів у різних видах діяльності: праці, спілкуванні, грі, самодіяльності тощо. Концепція діяльності школи ґрунтується на таких принципах: транспективи життєвого шляху особистості – побудова сьогодення з урахуванням як минулого, так і майбутнього кожного учня і вчителя; домінуючих позитивних переживань в житті людини; збалансування основних видів людської діяльності за її змістом: праці, спілкування, гри та самодіяльності; максимального розкриття навчального, виконавчого і творчого потенціалу кожного члена шкільного колективу; урізноманітнення форм реалізації будь-якої діяльності. Словесна (вербальна) форма дії повинна звільнити час для моторної (рухової), перцептивної (наочної) та розумової (інтелектуальної) форм людської діяльності. Перевантаження словесної пам'яті вимагає гармонійного розвитку рухового апарату дитини, її сприймання, уяви та мислення.

Суттєвими відмінностями у діяльності школи виступають: ретельно розроблена і теоретично обґрунтована програма дослідно-експериментальної роботи; створення педагогічних технологій, що забезпечують сучасне наповнення і рівень освіти; розвиток творчої особистості учня через творчо працюючого вчителя; спрямованість навчально-виховного процесу на еколого-медичний та менеджер-технічний профілі; гомогенність класів (до 9-го включно) і відмінність підходів до розвитку і освіти на гомогенній основі; обов'язковість школи повного дня (1-3 кл.); поетапний аналіз розвитку особистості протягом навчання [8, с.188].

Школа забезпечує викладання великого діапазону навчальних дисциплін. Крім базового компоненту, існують цикли предметів гуманітарного, природничого, економічного, і технічного профілів та спеціальні предмети для забезпечення професійної підготовки ділової людини: банківська справа, бухгалтерський облік, маркетинг, менеджмент тощо. Пройшли успішну апробацію такі спецкурси як економіка (1-11 класи), інформатика (1-11 кл.), друга іноземна мова (з 7 класу), історія культури України (з 6 кл.), основи технічної творчості, екологія та охорона природи, лікарські рослини, психологія спілкування, «Я і моя родина», хореографія тощо. Мережа діючих у школі факультативів має своєю функцією, з одного боку, підготовку до вступу у вищі навчальні заклади, з іншого – опанування сучасними професіями: автосправою, діловодством, риторикою тощо.

Серед навчальних дисциплін школи особливе місце належить інтегрованому курсу «Довкілля» (автори В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз), що об'єднує елементи знань з фізичної географії, хімії, біології, філософії, етнографії на основі фундаментальних закономірностей природи чи уявлень про них. У кожному класі курс побудований за планом: «Пізнай природу, пізнай свій народ, пізнай себе» (за Г. С. Сковородою) і відповідає головному виду діяльності дитини в підході до освоєння свого життєвого світу.

Авторська експериментальна школа-комплекс № 3 (директор М. П. Гузик) існує з 1988 року у м. Южному Одеської області. Мета школи

полягає в забезпеченні індивідуального просування в освіті кожної особистості, її всебічного та повноцінного розвитку відповідно до природних задатків, здібностей та інтересів. Основними концептуальними принципами діяльності школи є: природовідповідність, комплексність й саморегуляція. Методика і зміст навчання в школі-комплексі включає три школи: загальноосвітню, мистецтв та спортивну. На початковому етапі педагоги визначають індивідуальний темп засвоєння кожним учнем навчальних програм і на цій основі формують однорідні, за складом класи: В – з високим темпом (прискорене навчання), Б – середнім темпом (вікова норма), А – зниженим темпом (підвищена індивідуальна увага). Таким чином відбувається так звана персоналізація навчання, яка дає змогу учням працювати на рівні своїх можливостей. Крім того, учні, які здатні швидше за інших засвоїти певний предмет, можуть опановувати програму наступного класу. Для цього створюються так звані групи персонального навчання. Диференціація навчального матеріалу за змістом забезпечується використанням трьох видів програм: базової, що відповідає державним стандартам освіти; профільної; персональної (як для обдарованих учнів, так і для відстаючих).

Учителі школи комплексу самі визначають форми проведення занять і засоби педагогічного впливу на учнів. Весь навчальний матеріал ділиться на окремі блоки, на вивчення яких відводиться 1-6 уроків. Особливості методики авторської школи М. П. Гузика суттєво впливають на темпи розвитку учнів. Основою виховного процесу в школі є система організації життєдіяльності учнів. Педагогічний колектив створює атмосферу прекрасного «сімейного дому» [8, с.188].

Московська середня школа № 734 більш відома як авторська Школа самовизначення (директор О. Н. Тубельський) – комплексна освітня установа, в якій навчання і виховання дітей з 3 до 17 років поєднується з науковою розробкою особистісно-орієнтованого змісту освіти. Головними цільовими орієнтаціями Школи самовизначення є: знаходження дитиною

свого «Я», самовизначення; забезпечення «проби сил» дитини в різних видах пізнавальної, трудової, художньо-творчої, суспільно-організаторської, фізкультурно-спортивної діяльності; засвоєння кола обов'язкових в даній школі предметів; вміння виражати себе в письмовому і усному слові; уявлення про суспільство, в якому живе дитина і його позиція в ньому; вміння володіти своїм тілом (фізична культура); трудова підготовка.

Базовим концептуальним положенням Школи самовизначення є припущення, що з появою на світ людина здійснює свою передзаданість, яка реалізується протягом життя в певних формах мислення і діяльності: філософії, релігії, науці, мистецтві, економіці, виробництві тощо. Процес становлення особистості можна представити як розгортання цієї передзаданості, а процес освіти як процес пошуку, пізнання, формування образу «Я».

Концепція діяльності школи ґрунтується на таких принципах: особистісний зміст навчання (оволодіваючи матеріалом навчального предмету, учень знаходить в ньому свій особистісний зміст); міжпредметні занурення: вчителі, що працюють в даному класі, протягом кількох днів відпрацьовують одні поняття або універсальні вміння; рефлексія: навчальні поняття є предметом обговорення дітей, темами своєрідного підліткового філософствування; творчий іспит як відкрите змагання: накопичення досвіду самовизначення, де створюється своєрідне поле для співставлення своїх уявлень з уявленнями інших людей; культурна взаємодія дітей різного віку і самоврядування; особливий освітній простір: простір, наповнений людьми, різними матеріальними об'єктами для проби сил, речами і символами, що мають культурний зміст; педагогічна діяльність як мистецтво і дослідження: вчитель повинен критично оцінювати свій предмет, свій професійний досвід.

У контексті нашого дослідження проаналізуємо деякі суттєві особливості методики і змісту навчання в школі О. Н. Тубельського. У дошкільному періоді головна увага надається розвитку у дітей органів чуття: дотик, нюх, слух, зір, вміння володіти власним тілом, Головною умовою

такого розвитку визнається діяльність дитини в природному і соціокультурному середовищі. У різновікових групах діти разом з викладачами «проживають» різні події життя – зміну пір року, свята, грають в рольові і сюжетні ігри тощо. У початковій школі триває засвоєння навичок читання, письма, рахування в індивідуальному для кожної дитини темпі. Важливим завданням учителя є спонукання дітей до вирощування і усвідомлення власних, індивідуальних способів роботи. Зміст уроків, цілі і хід роботи визначаються спільно вчителем і учнями при колективному обговоренні. У старшій школі (10-11 класи) за виключенням декількох обов'язкових предметів навчання ведеться за індивідуальними планами, що складає сам учень [8, с.192].

Одним з найцікавіших прикладів сучасної зарубіжної авторської школи є заснована і очолювана американським вченим і педагогом Дональдом Ховардом Школа Завтрашнього Дня, що розташована в м. Луїсвілл у США. Школа є своєрідним поєднанням біблейських принципів виховання і сучасних комп'ютерних навчальних технологій. Головними своїми цільовими орієнтирами вона вважає розвиток особистості до найвищого індивідуального рівня досягнень; формування Я-концепції активного підприємця; виховання законослухняного громадянина і віри в Бога.

Базовим концептуальним положенням Школи Завтрашнього Дня є: повернення до Бога. Бог дав нам велике підґрунтя для побудови нашого характеру. Мова йде не про релігію, але про особистість Бога і про характер його як взірць для формування характеру наших дітей; повернення до батьків. Ми повинні наново залучити батьків до навчального процесу - зробити так, щоб вони стали ближче до своїх дітей і до школи; повернення до індивідуального навчання. Індивідуальний темп навчання для кожної дитини по кожному предмету; інтеграція шкільного змісту навчання з університетським програмним забезпеченням і з необмеженими можливостями всесвітньої інформаційної мережі [8, с.193].

Особливості методики і змісту навчання поєднують систему універсально визнаних біблійних цінностей. На перший план у вихованні дитини висуваються такі якості як чесність, цілісність, прямота, старанність і особиста відповідальність. Центральне місце в процесі навчання належить комп'ютеру: він поглиблює книжковий тест, містить вправи, тести тощо. Зміст навчального процесу представлений серією легких у сприйнятті досяжних цілей. При мінімальному спостереженні з боку педагога учень стає відповідальним за постановку щоденних і щотижневих цілей і він працює, щоб їх досягти і отримати позитивну оцінку. У цьому і полягають основи мотивації навчання учнів.

Висновки. Розглянувши сутність педагогічних технологій інноваційних і авторських шкіл, можна зробити висновок, що виникнення та розвиток авторських шкіл тісно пов'язаний з наявними в суспільстві гострими потребами вдосконалення освітньої практики. На всьому шляху розвитку педагогічної думки авторська школа є гуманістичним навчально-виховним закладом, діяльність якого побудована на оригінальних авторських ідеях та авторських технологіях, розроблених педагогом-практиком (творцем), що реалізується в тісній взаємодії педагогічного колективу, учнів, батьків. Створення авторських навчальних закладів є реальною альтернативою і перспективним напрямком розвитку традиційної освітньої системи.

Література:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 562 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: [навч. посіб.] / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Дічек Н. П. Педагогічне новаторство як історико-педагогічна проблема: підходи до вивчення / Н. П. Дічек // Рідна шк. – 2009. – № 10. – С.40–44.

4. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: [навч. посіб.] / А. С. Нісімчук [та ін.]. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2000. – 365 с.
6. Осторверхова Н. М. Парадигми управління авторськими закладами освіти / Н. М. Осторверхова. – К.: Глобус, 1998. – 267 с.
7. Педагогічні технології. Досвід. Практика: довідник / за ред. П. І. Матвієнко. – Полтава: ПОПОПП, 1999. – 376 с.
8. Педагогічні технології: теорія та практика: [навч.-метод. посіб.; за ред. М.В. Гриньової]. – П.: АСМІ, 2006. – 230 с.
9. Побірченко Н. С. Змістовий аспект поняття «авторська школа» / Н. С. Побірченко // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Вип. 36. – Житомир, 2007. – С. 33-37.
10. Поташник М. М. Инновационные школы России: становление и развитие / М. М. Поташник – М.: Новая школа. – 1996. – С. 24 -25
11. Професійна освіта: словник: навч.посіб. / [уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало]. – К.: Вища школа., 2000. – 380 с.
12. Селевко Г. К. Педагогические технологии авторских школ. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 192 с.